

I Inleiding

„Du choc des opinions . . .” Met dit motto opende ik destijds mijn antwoord¹⁾ aan collega *Van Muiswinkel*. Verheugend is het te kunnen vaststellen, dat deze spreuk zich in de discussie tussen ons beiden heeft bewaarheid. Vastgesteld kan worden, dat de zienswijzen aanzienlijk dichter tot elkander zijn gebracht. Ik onderschrijf gaarne de mening van mijn collega in zijn laatste artikel,²⁾ dat onze discussie op verschillende essentiële punten tot een verbetering en in de wijze van formulering en in de inhoud van de vervangingswaarde-theorie heeft geleid. Nogtans zijn enige verschilpunten overgebleven. Het voorliggende artikel wil trachten deze verschillen tot de kleinste proporties terug te brengen.

Overeenstemming en verschilpunten

In zijn artikel somt *Van Muiswinkel* in een zestal punten de problemen op, ten aanzien waarvan naar zijn oordeel klaarheid en overeenstemming van inzichten werd bereikt. Ten gerieve van de lezer geef ik hieronder deze punten (in eigen, iets afwijkende woordkeus) nog eens weer, mede ten teken van mijn instemming.

- 1 De theorie van de vervangingswaarde richt zich niet op de verklaring van het ontstaan van de waarde, maar op het aangeven van de factoren, welke in het maatschappelijke verkeer bepalend zijn voor de *hoogte* van de waarde.
- 2 De ruilwinst (transactiewinst) is niet zonder meer voor vertering (uitkering) vatbaar; mede in aanmerking moeten worden genomen de voor- en nadelen als gevolg van de voorraadpositie en - zo voegen wij eraan toe - winsten en verliezen uit anderen hoofde.
- 3 Het inkomen uit de ruil wordt gevormd door het gunstige verschil tussen opbrengst en vervangingswaarde, vermeerderd echter met de rente over het eigen vermogen en - zo dit is ingecalculeerd - met het ondernemersloon.
- 4 De eis van de verteerbaarheid, welke aan het winstbegrip wordt gesteld, heeft alleen betrekking op de periodewinst.
- 5 De vergelijking van de bedrijfshuishouding met een vruchtboom en daarmee de vergelijking van de winsten met de vruchten van deze boom werkt misleidend en kan daarom beter worden losgelaten.

Is er overeenstemming van inzicht aangaande bovenstaande punten, zulks geldt niet voor de zesde stelling van *Van Muiswinkel*, waarin wordt gezegd, dat de theorie van de vervangingswaarde zowel aandacht schenkt (dan wel dient te schenken) aan het behoud van de kapitaalsubstantie als aan het in stand houden van het nominale vermogen van de bedrijfshuishouding. Uit deze opmerking valt af te leiden, dat niet op alle punten overeenstemming is bereikt en dat nog verschillen zijn blijven bestaan. De volgende punten vragen naar het oordeel van mijn collega om een oplossing:

¹⁾ Schoonheidsgebreken in de theorie van de vervangingswaarde; een antwoord aan Prof. Dr. L. van Muiswinkel, M.A.B. mei 1964.

²⁾ Vervangingswaarde-leer en winstprobleem, M.A.B. maart 1967.

- de betekenis, welke in de theorie van de vervangingswaarde aan de indirecte opbrengstwaarde als waardegrondslag moet worden toegekend.
- de beoordeling van de doelmatigheid van de individuele ruiltransactie uit het oogpunt van de inkomensvorming.
- de begrippen winst en verlies gezien in verband met de eis tot handhaving van het nominale vermogen van de bedrijfshuishouding.

Wij willen ons zetten tot de bespreking van deze punten, echter niet voordat wij een kritiek van algemene strekking hebben weerlegd.

De begrippen bedrijfshuishouding en onderneming

Volgens collega *Van Muiswinkel* zou ik de begrippen bedrijfshuishouding en onderneming vereenzelvigen. Ik wil er geen twijfel over laten, dat hier van een apert misverstand sprake is, waarvan ik mij afvraag door welke tekstinterpretatie dit in het leven is geroepen. Iedere student, die in meer dan vijf en twintig jaren, dat ik doceer, mijn colleges heeft gevolgd, zal weten te vertellen, met welk een nadruk ik de onderscheiding tussen beide begrippen pleeg door te voeren. Vast moge staan, dat het begrip bedrijfshuishouding ruimer is dan het begrip onderneming, omdat het eerste mede de huishoudingen omvat waarin het ondernemersstreven wordt gemist. Steeds heb ik er voor gewaarschuwd, dat men er zich voor moet wachten, de bedrijfshuishoudkunde als *ondernemings*huishoudkunde op te vatten, hetgeen een hoogst ondoelmatige beperking zou zijn.

Trouwens ook in geschrifte heb ik mijn opvatting ten deze duidelijk uitgesproken. In mijn boek „Leiding en organisatie van het bedrijf” heb ik naar voren gebracht³⁾, dat het oogmerk, waarmede de bedrijfshuishoudingen aan de maatschappelijke voortbrenging deelnemen, zowel kan zijn het verkrijgen van een inkomen en derhalve het maken van winst als de verzorging van een (maatschappelijke) behoefte, los van het winstmotief. Ingedeeld naar het criterium van het al of niet voorkomen van het winststreven, kan de hoofdonterscheiding van de bedrijfshuishoudingen worden gemaakt in:

- private en gemengde ondernemingen,
- gemeenschapsbedrijven en -diensten,
- produktiecoöperaties,
- stichtingen met een bedrijfsdoel⁴⁾.

Alle vier genoemde categorieën moeten als bedrijfshuishoudingen worden aange-merkt. Alleen de eerstgenoemde huishoudingen vormen ondernemingen. Bij deze categorie bestaat het winstoogmerk, dat bij de overige wordt gemist. Het begrip bedrijfshuishouding is op grond daarvan ruimer dan het begrip onderneming. Men behoeft slechts hetgeen ik in bovengeciteerd werk over de onderscheiden doelstellingen van de bedrijfshuishoudingen heb geschreven, na te lezen om tot de conclusie te komen, dat hier duidelijk van een misvatting van mijn zienswijze sprake is. Ik beschouw dit punt hiermede als afgedaan.

³⁾ Derde druk 1965, blz. 29.

⁴⁾ Op cit. blz. 27.

II De waardebegrippen in de theorie van de vervangingswaarde

Het waarde-alternatief: opbrengstwaarde en vervangingswaarde

Het waarde-alternatief, dat aan de theorie van de vervangingswaarde ten grondslag ligt, is te zeer bekend, dat hierover nog veel zou behoeven te worden gezegd. Wezenlijk voor *Limperg's* conceptie van deze theorie zijn de twee gecoördineerde waardebegrippen, opbrengstwaarde en vervangingswaarde, die in onderlinge samenhang moeten worden beschouwd. Hoe deze begrippen ten opzichte van elkander zijn gedacht en hoe beide waarderingen het uiteindelijk waardeoordeel bepalen, vindt men neergelegd in het eerste deel van zijn „Verzameld Werk”, dat over de leer van de waarde handelt.⁵⁾

In de bespreking van *Limperg's* theorie, heb ik het zo uitgedrukt, dat deze niet - zoals oudere waarde-opvattingen - een monistische inslag heeft in die zin, dat zij slechts één waardegrondslag (reproductiewaarde, vervangingswaarde) kent. De theorie draagt een eclectisch karakter, waarmee is bedoeld, dat het waardeoordeel door een keuze uit het alternatief opbrengstwaarde - vervangingswaarde wordt bepaald. In het algemeen zal de laagste van beide waarderingen de determinerende zijn. De coördinatie van beide waarde-oordelen vormt één van de wezelementen der theorie van de vervangingswaarde.⁶⁾

Met genoegen heb ik geconstateerd, dat *Van Muiswinkel* zijn aanvankelijke kritiek op het boven gegeven waarde-alternatief heeft laten vallen. In het artikel waarin mijn collega de schoonheidsgebreken van de vervangingswaarde-theorie signaleerde⁷⁾ heeft men kunnen lezen dat hij dit alternatief wel van toepassing acht op het waarde-oordeel van de consument, daarentegen niet, althans niet zonder reserve, op het waarde-oordeel van de producent. Naar zijn zienswijze betreffen bij de producent beide waarde-oordelen niet eenzelfde *economisch* identiek goed. De vervangingswaarde vertegenwoordigt de waarde van het goed op de inkoopmarkt; de opbrengstwaarde de waarde van het wel *technisch*, maar niet *economisch* identieke goed op de verkoopmarkt. De twee waarde-oordelen hebben daardoor betrekking - zo citeren wij⁸⁾ - op een goed, dat zich niet op dezelfde geleiding in de bedrijfskolom bevindt, hetgeen in deze betekent een waardering van twee economisch verschillende goederen.

In mijn antwoord⁹⁾ heb ik uiteengezet dat het alternatief opbrengstwaarde - vervangingswaarde wel degelijk de vergelijking van de waardering inhoudt van één en hetzelfde goed (zowel technisch als economisch), echter op twee opeenvolgende geleidingen van de bedrijfskolom en daarmee op twee verschillende markten¹⁰⁾. Uit de omstandigheid dat dit verschilpunt in zijn vervolgartikel niet meer wordt genoemd, meen ik te mogen afleiden dat mijn collega zich bij deze visie heeft aangesloten. De overeenstemming van mening op dit punt acht ik van

⁵⁾ Th. Limperg Jr., *Verzameld Werk* (Deventer 1964), deel I, blz. 204.

⁶⁾ Vgl. mijn „Kosten en kostprijs”, zesde druk blz. 16, alsmede mijn artikel over de theorie van de vervangingswaarde in het *Limperg-nummer* M.A.B. december 1959.

⁷⁾ Art. Schoonheidsgebreken enz. M.A.B.-Bundel 1924-1960, blz. 398.

⁸⁾ M.A.B.-Bundel 1924-1960, t.z.p.

⁹⁾ M.A.B. mei 1964, blz. 175.

¹⁰⁾ Vgl. J. L. Meij, *Moelijkheden met de vervangingswaarde-theorie*, M.A.B.-Bundel 1924-1960, blz. 431. „De bedrijfshuishouding kan haar waardering ontleen aan de prijzen op verschillende markten.”

veel belang, omdat de maatschappelijke visie van de waardering op de opeenvolgende geledingen van de bedrijfskolom tot een van de sterkste kanten van *Limperg's* conceptie van de vervangingswaarde-theorie valt te rekenen.

De wijze, waarop ik de toepassing van het waarde-alternatief heb geëxposeerd, is echter - maar nu van andere zijde - niet zonder kritiek gebleven. Ik doel op de beschouwingen dienaangaande van *Burgert* in zijn pre-advies¹¹⁾ voor de Accountantsdag 1967. Op meer dan één plaats¹²⁾ heb ik er voor gewaarschuwd, dat bedoeld alternatief niet als een *passé-partout* moet worden opgevat, in die zin, dat onder alle omstandigheden de laagste van beide waarde-oordelen bepalend is. Ik acht dit een te dogmatische interpretatie. De vervangingsverplichting, die aan de theorie ten grondslag ligt, is geen economisch dogma. De vervangingswaarde kan alleen een relevante factor zijn, voorzover er een ratio tot vervanging aanwezig is. Voldaan moet zijn aan de voorwaarden, dat de vervanging zowel technisch mogelijk, als economisch doelmatig is, op de voor het moment van waardering geldende situatie. Met het stellen van deze laatste voorwaarde heb ik in genen dele - gelijk *Burgert* meent¹³⁾ - het normatieve karakter van de theorie prijsgegeven. Evenmin, zoals uit het vervolg van dit artikel moge blijken, de bedrijfs-economische grondslagen voor de winstberekening. Vermoedelijk heeft de door mij gebezigde woordkeus „beleidstheorie” hier misleidend gewerkt. De verhouding van winstbepaling tot beleid (*ex ante*) komt hierna (onder V) nog aan de orde.¹⁴⁾

Directe en indirecte opbrengstwaarde

Ook deze onderscheiding heeft moeilijkheden opgeleverd en is niet zonder kritiek gebleven. Bekend mag worden verondersteld, dat voor goederen, die bestemd zijn om te worden geruild en die derhalve het produkt voor het bedrijf vormen, deze onderscheiding komt te vervallen. Voor deze goederen gaat het om de opbrengst op de verkoopmarkt. Het waarderingsprobleem is hierbij het eenvoudigst. Het waarde-alternatief betreft de keuze uit de opbrengstwaarde op basis van de prijs van het goed op de verkoopmarkt en zijn vervangingswaarde gebaseerd op de prijs van de inkoopmarkt, al naar gelang welke de laagste is.¹⁵⁾

Bij produktiemiddelen is er aanleiding directe en indirecte opbrengstwaarde te onderscheiden. De indirecte opbrengstwaarde is een afgeleide waarde, n.l. de waardering, afgeleid uit de opbrengst van de produkten, waartoe het betreffende produktiemiddel heeft bijgedragen. Deze waarderingsgrondslag vloeit voort uit de economische grondstelling, dat de produktiemiddelen hun waarde ontleen aan

¹¹⁾ R. Burgert, *Bedrijfseconomisch aanvaardbare grondslagen voor de gepubliceerde jaarrekening* (bijlage van „De Accountant”, sept. 1967, blz. 180 en 181).

¹²⁾ O.a. Kosten en kostprijs, zesde druk, blz. 15.

¹³⁾ t.z.p. blz. 180 en 181.

¹⁴⁾ Met het bovenstaande is de problematiek rondom het waarde-alternatief nog niet uitgeput. Omdat dit in de discussie met Van Muiswinkel geen onderwerp van bespreking heeft uitgemaakt, ben ik in dit artikel voorbijgegaan aan het vraagstuk van de „opportunity costs”, dat moet worden gezien als de waardering bij alternatieve opbrengstwaarde. Een aanwijzing van mijn opvatting in deze kan men vinden in mijn uitspraak: „Zijn er meer mogelijkheden van aanwending van het goed en derhalve meerdere waarderungen, dan is de hoogste daarvan voor de opbrengstwaarde beslissend.” (Kosten en kostprijs, blz. 14.)

¹⁵⁾ Wij wezen er eerder op, dat deze algemeen gebruikte uitdrukkingwijze is feite te beperkt is. Er is niet één inkoopmarkt; het bedrijf staat op een reeks van „inkoop”-markten, zowel op die van de verschillende produktiemiddelen, als op de arbeidsmarkt en de vermogensmarkt. Vgl. voetnoot 10 op blz. 175 van mijn artikel in M.A.B. mei 1964.

de produkten, tot de voortbrenging waarvan zij dienen. Het begrip indirecte opbrengstwaarde schept op zich zelf geen problemen; de moeilijkheden liggen bij de meting. En juist voor dit meten - aldus mijn collega - is dit begrip onbruikbaar.

Het begrip indirecte opbrengstwaarde

Aan zijn oordeel over het begrip indirecte opbrengstwaarde heeft *Van Muiswinkel* geen twijfel gelaten. Het betreft een geheel ondoelmatig begrip, dat wij z.i. het beste maar uit de theorie van de bedrijfseconomie kunnen schrappen. De afwijzend oordeel is gebaseerd op de omstandigheid, dat als gevolg van de complementariteit van de in het bedrijf samengevoegde middelen de indirecte opbrengstwaarde niet voor de *afzonderlijke* produktiemiddelen kan worden bepaald. Om deze waarde te kunnen berekenen zou men de contante waarde moeten kennen van de toekomstige nutsprestaties van de produktiemiddelen met als grootheden: 1) de toekomstige hoeveelheden; 2) de toekomstige opbrengstprijzen en 3) de toekomstige rentevoet. Ten aanzien van al deze gegevens - aldus mijn collega - bestaat een zodanige onzekerheid, dat de uitkomst bij voorbaat waardeloos kan worden genoemd. Naar zijn overtuiging is er dan ook nooit één ondernemer geweest, die een zodanige berekening heeft laten uitvoeren als basis voor enige praktische beslissing.¹⁶⁾

Dit aldus categorisch geformuleerde oordeel kan niet worden misverstaan. Natuurlijk kan de indirecte opbrengstwaarde van de afzonderlijke produktiemiddelen - dit hebben *J. L. Meij* en ik genoegzaam betoogd - als gevolg van bedoelde complementariteit in het merendeel van de gevallen niet worden bepaald, maar zodra het produktiemiddel als een zelfstandige inkomensdrager kan worden aangemerkt, komt het vraagstuk anders te liggen. Mijn praktische ervaring is een andere dan die van collega *Van Muiswinkel*. Bij herhaling heb ik in de praktijk voor zodanige inkomensdragers de indirecte opbrengstwaarde (uiteraard schattenderwijze) bepaald en ik ben er van overtuigd, dat ik daarin niet de enige zal zijn geweest. Het oordeel of het al of niet mogelijk is in een concrete situatie deze waarde te leren kennen, wil ik gaarne overlaten aan de lezerskring van dit blad, waarin de praktiserende accountants zulk een belangrijk deel uitmaken. Mij rest ten deze één vraag. Indien mijn collega het begrip indirecte opbrengstwaarde geheel en al uit de theorie wil bannen, op welke wijze en op basis van welke grootheden wil hij dan de investeringsbeslissing omtrent enig produktiecomplex baseren? Houden de door hem aangevoerde bezwaren in dat voor zulk een beslissing maar van de schatting van de toekomstige nutsprestatie van de investering moet worden afgezien? Voor mij zijn dat retorische vragen; maar ook hier wil ik het oordeel aan de lezer laten.

Om de discussie niet te wijdlopig te doen zijn, wil ik niet ingaan op het begrip zelfstandige inkomensdrager en op het waarderingsvraagstuk dat zich daarbij voordoet. Indien mijn collega opmerkt, dat de indirecte opbrengstwaarde zelfs niet voor de zelfstandige inkomensdragers kan worden berekend, doet hij mijns inziens zowel de theorie als de praktijk te kort. Ik moge verwijzen naar hetgeen *Limperg* omtrent de waardebepaling van de specifieke vruchtdragers¹⁷⁾ heeft gezegd. Hetgeen ik

¹⁶⁾ M.A.B. maart 1967, blz. 81.

¹⁷⁾ Verzameld Werk deel VI, Leer van de winstbepaling, hdst. V.

destijds schreef omtrent het begrip indirecte opbrengstwaarde, geldt ook voor het begrip zelfstandige inkomens(vrucht)drager: ik zou het een aanzienlijke verarming van de theorie vinden, indien wij deze begrippen over boord zouden zetten.

III Waardetheorie en winstprobleem

De vervangingswaarde als waarderingsgrondslag

Hoe ligt de verhouding tussen de theorie van de vervangingswaarde en het winst-vraagstuk? Ook deze vraag begint zo langzamerhand een retorische te worden, omdat ik mij bij meerdere gelegenheden over dit punt heb uitgesproken. Bij herhaling heb ik als mijn mening naar voren gebracht dat de theorie van de vervangingswaarde een waardetheorie is, geen winsttheorie - zoals men het vaak wil stellen - en evenmin een financieringstheorie. Dat er tussen deze vraagstukken een relatie bestaat,¹⁸⁾ ligt in de lijn der rede, maar daarom moeten deze vraagstukken, die ieder een eigen probleemstelling hebben, niet worden vereenzelvigd.

De theorie van de vervangingswaarde in de bedrijfseconomie wil de producent een grondslag geven voor zijn waarde-oordeel voor alle gevallen, waarin de waarde van het *betreffende moment* van betekenis is. Waar bij diens beslissingen en handelingen de ruil van voortgebrachte goederen of bewezen diensten een kritisch moment vormt, richt dit waardeoordeel zich inzonderheid op het offer bij de ruil. Het is echter een eenzijdige interpretatie, de vervangingswaarde steeds aan het ruilmoment te verbinden. Hoe belangrijk deze waardegrondslag bij de bepaling van de kostprijs ook moge zijn, de theorie heeft een veel ruimere strekking. Er zijn tal van andere momenten van besluitvorming, waarvoor de vervangingswaarde het doelmatige steunpunt vormt voor de waardering en voor de kosteninformatie. Wat het eerste betreft, valt niet alleen te denken aan het moment van het opmaken van de jaarrekening, waarbij de waardering zulk een belangrijke rol speelt, maar aan alle momenten, waarop in het bedrijf beslissingen moeten worden genomen, waarvoor de waardering van de middelen een relevante en vaak kritische grootheid vormt. In al deze gevallen gaat het steeds om de vervangingswaarde *op het ogenblik waarop de waardering plaats vindt*.

Maakt de theorie van de vervangingswaarde het waarde-oordeel los van het in het verleden gebrachte offer, t.w. de uitgaafprijs, een misvatting aan de andere zijde is, dat de waardering zou dienen te geschieden op basis van de te *verwachten* vervangingsprijs op het moment van de *effectieve* vervanging. Ofschoon dit geen punt is, dat de meningen van *Van Muiswinkel* en mij verdeeld houdt, moge er toch met het oog op het verder verloop van de discussie enige aandacht aan worden besteed. Bij de bespreking van *Limperg's* waardetheorie¹⁹⁾ heb ik er op gewezen, dat door de waardering van een geschatte vervangingsprijs, waartegen men verwacht dat te zijner tijd de daadwerkelijke vervanging plaats zal vinden, in de kostprijscalculatie en de winstbepaling een onzekerheidselement wordt gebracht, dat zowel het kosten- als het winstbegrip op losse schroeven stelt. Door te anticiperen op een toekomstig, onzeker prijsverloop - zo schreven wij - wordt in de calculatie en de winstbepaling een speculatief element gebracht, waardoor de ver-

¹⁸⁾ Aan deze relaties hoop ik binnenkort een artikel te wijden.

¹⁹⁾ Limperg-nummer, M.A.B. dec. 1959, blz. 560.

wijzing naar de onzekerheid en onvoorzienbaarheid in de waardering een te eufemistische uitdrukking vormt. Hier dreigen factoren van *winstbepaling* en beleids-overwegingen ten aanzien van de *winstbestemming* te worden verward. Het moge zo zijn, dat verwachtingen omtrent het toekomstige prijsverloop (en van andere beslissingsdesiderata) zich aftekenen op de bestemming van de ex post berekende winst, zij raken het vraagstuk van de winstbepaling niet. Om deze mogelijke misvattingen uit de weg te gaan, heb ik dan ook in buiten onze grenzen gehouden voordrachten nimmer gesproken over „replacement value” (welke uitdrukking dit misverstand gemakkelijk in de hand werkt), maar steeds van „current value” en van „current cost”.

Vervangingswaarde en transactiewinst

Ten aanzien van de beslissingen omtrent de te vragen prijzen dan wel de beoordeling van de aangeboden prijzen bij de ruil gaat het om de verhouding van verkoopprijs en vervangingswaarde op dat moment. De theorie van de vervangingswaarde richt zich daarbij - zoals boven gesteld - op het voordeel, dat een ruiltransactie brengt, onafhankelijk van de invloeden, welke van de op dat moment bestaande voorraadposities van de produktiemiddelen uitgaan. Uitzonderingen daargelaten zal men niet voor iedere ruiltransactie de voorraadresultaten gaan bepalen. De noodzaak van de vaststelling daarvan, alsmede van de waardering der voorraadposities is een typisch vraagstuk van de bepaling van de *periodewinst*, waarbij een oordeel zal moeten worden uitgesproken over de vraag welk deel van de in de periode ontstane vermogensaanwas voor vertering in aanmerking komt.

Het is een misverstand, dat ik zou menen, dat het overschot bij de ruil, gevormd door het gunstig verschil van opbrengst en vervangingswaarde van de geruilde goederen reeds als uitkeerbare winst zou kunnen worden beschouwd. Ik doel hier op de kritische opmerkingen door *Van Muiswinkel* aan het slot van zijn artikel op blz. 84 van zijn artikel gemaakt. Eerlijk gezegd hebben mij deze opmerkingen verbaasd, omdat mijn collega eerder onder de punten van overeenstemming heeft gesteld, dat de transactiewinst, zijnde de ruil-„winst” (waarvoor ik voor de veiligheid het woord „winst” maar tussen aanhalingstekens zet) niet zonder meer voor uitkering vatbaar is. Met niet genoeg klem kan worden gezegd, dat het criterium van de verteerbaarheid voor de periodewinst moet worden gesteld en niet voor de ruilwinst. Steun voor deze zienswijze vind ik bij *Burgert*, die in zijn eerder genoemd pre-advies opmerkt, dat het nutteloos is „het gezichtspunt van de verteerbaarheid te betrekken op de transactiewinst; er kan slechts redelijk gesproken worden over de verteerbaarheid van de periodewinst”.²⁰⁾

De componenten van de periodewinst

Nu op dit punt nog misverstand blijkt te bestaan, moge voor de duidelijkheid worden gereleveerd, dat de winst van een periode door de volgende componenten wordt gevormd:

- de som van de transactiewinsten (verminderd met eventuele transactieverliezen), gevormd door het gunstig (eventueel nadelig) verschil van de verkoopopbrengsten en de kostprijs (vervangingswaarde) van de geruilde goederen.

²⁰⁾ t.a.p. blz. 186.

- de rente over het eigen vermogen in de kostprijs van deze goederen ingecalculeerd.
- het ondernemersloon, indien en voor zover dit in de kostprijs is opgenomen.
- de verliezen (eventueel winsten), uit hoofde van de voorraadposities der kapitaalgoederen, verschillen derhalve tussen uitgaafprijs en vervangingswaarde van deze goederen.
- efficiëntieverschillen (hetzij voordelig dan wel nadelig) als gevolg van afwijkingen van de standards, die aan de kostprijsberekening ten grondslag liggen.
- bezettingsverschillen door afwijking van de voor de calculatie aangenomen normale bedrijfsdrukte, welke verschillen zowel verliezen door onderbezetting als (incidentele) winsten door overbezetting kunnen zijn.
- verliezen (een enkele maal winsten) door afwijkingen van de geprojecteerde en ingecalculeerde technische en economische slijtage.
- een reeks van andere winst- of verliescomponenten, die voor ons doel buiten beschouwing kunnen blijven.

Transactie- en voorraadresultaten

De splitsing in transactieresultaten en voorraadresultaten - zo schreef ik eerder²¹⁾ - behoort tot een van de verworvenheden van de theorie van de vervangingswaarde. Indien men afgaat op de gebruikelijke expositie van de theorie, zou men de indruk kunnen krijgen, dat de vaststelling van laatstbedoelde resultaten geschiedt op het moment van de ruil. Maar zo is het - als regel - niet. Dat men de voorraadresultaten bij deze expositie naar voren brengt is begrijpelijk, omdat men wil doen uitkomen, dat niet de uitgaafprijs bepalend is voor de grootte van het offer bij de ruil, maar de vervangingswaarde op dat moment. De verschillen met de uitgaafprijs van de voorraad worden daarbij ter zijde geplaatst.

Men zal echter - afgezien van bijzondere omstandigheden - niet voor iedere gesloten verkooptransactie *afzonderlijk* op het moment van de ruil het voor- dan wel nadelig verschil met de uitgaafprijs gaan bepalen. Daartoe is principieel geen enkele ratio, het ware bovendien voor vrijwel elk bedrijf een praktische onmogelijkheid. De vaststelling van deze verschillen komt aan de orde bij de vaststelling van de periode(jaar)-winst, zij het dat er aanleiding kan bestaan in het kader van de beoordeling van het voorraadbeleid met kortere tijdsintervallen zich van de invloed van de prijsverschillen op de voorraden op de hoogte te stellen. Voor de beoordeling van de doelmatigheid van de ruiltransactie zijn deze prijsverschillen echter irrelevant. Dit laatste komt het duidelijkst tot uitdrukking in het geval, dat de vervangingswaarde is gedaald en deze waarde lager is dan de uitgaafprijs. Alsdan is er een verlies op de voorraad, dat reeds is geleden en dat geheel losstaat van het transactieresultaat. Indien de opbrengst ter markt hoger is dan de vervangingswaarde van dat moment wordt een *ruilwinst* verkregen.

Maar ook als de opbrengst gelijk is aan de vervangingswaarde behoudt de ruiltransactie haar rationaliteit, omdat in dit geval weliswaar geen ondernemerswinst wordt gemaakt, maar wel de eigen rente en het ondernemersloon worden verdiend. De naamloze vennootschap, die slechts een primair dividend verdient, het openbaar nutsbedrijf dat geen winst(overschot) behaalt - ik citeer de voorbeelden van *Van Muiswinkel* - vervullen ook naar mijn oordeel wel degelijk een economische

²¹⁾ M.A.B. mei 1964, blz. 178.

functie. Het komt mij voor, dat wij van de „schoonheidsgebreken”, die *Van Muiswinkel* in de theorie van de vervangingswaarde heeft menen te kunnen signaleren, er wederom één kunnen schrappen. „Du choc des opinions . . .”.

IV De begrippen winst en verlies

Het winstbegrip

De opmerking van *Van Muiswinkel*, dat ik de begrippen winst en verlies niet zou hebben gedefinieerd, meen ik naast mij neer te mogen leggen. Men behoeft slechts mijn artikel „Rondom het winstprobleem”²²⁾ (1957) na te slaan. Aldaar (blz. 373) schreef ik, dat zo wij het *winst*-begrip willen definiëren, het gaat om *periodewinst*. Deze moet worden beschouwd als een vermogenstoename van de periode, echter met die beperking dat deze eerst winst is, wanneer zij aan het bedrijf kan worden onttrokken terwijl het fonds van produktiemiddelen in tact blijft. Winst van een periode - zo definieerden wij - is de vermogenstoename in die periode welke voor vertering en uitkering vatbaar is met instandhouding van de bron, waaruit de winst vloeit. Anders geformuleerd: winst van een periode is dat deel van de vermogensaanwas in die periode, dat niet ligt onder de klem van de vervangingsverplichting.

Bovenstaande begripsbepaling geldt voor de periodewinst, niet - zoals in het voorgaande betoogd - voor de transactiewinst, die uitsluitend tot uitdrukking brengt, welk voordeel de ruiltransacties opleveren. Zulks ongeacht de nadelige dan wel voordelige verschillen, welke reeds onder invloed van de wijziging van de vervangingswaarde zijn opgetreden, maar die los en onafhankelijk staan van de beslissing of al of niet tot de ruil zal worden overgegaan.

Hier treedt wederom het verschil tussen transactiewinst en periodewinst naar voren. Eerst bij de laatste doet zich het criterium van de verteerbaarheid gelden doordat bij deze winstbepaling ook de invloeden en factoren in aanmerking moeten worden genomen, welke zich in de betreffende periode buiten de ruiltransacties hebben voorgedaan. Tevens komt hierbij nog eens tot uitdrukking dat de vaststelling van de periodewinst een typisch *retrospectief* vraagstuk is, waarbij antwoord moet worden gegeven op de vraag wat de winst van de *afgelopen* periode is geweest.

Het begrip verlies

Ook het begrip verlies (van een periode) heb ik gedefinieerd. Men behoeft slechts het boven geciteerde artikel (t.a.p. blz. 379) op te slaan. Verlies - zo schreef ik daar - is die vermogensvermindering ten opzichte waarvan een aanvulling noodzakelijk is met het oog op het nakomen van de vervangingsverplichting. Met deze wijze van begripsbepaling heb ik zowel het winstbegrip als het begrip verlies (over een periode) aan de vervangingsverplichting gekoppeld. Sinds wij de vergelijking met de vruchtboom als verwarring stichtend ter zijde hebben geplaatst is aan de tegenstelling van de begrippen winst en verlies in rekenkundige en in economische zin haar ratio ontnomen. Verlies is de tegengestelde positie van winst, nl. een vermindering tegenover een vermeerdering van het vermogen met inachtneming van de vervangingsverplichting.

²²⁾ Opgenomen in de bundel M.A.B. 1924-1960.

De handhaving van het nominale vermogen

Zowel in boven geciteerd artikel als in mijn antwoord²³⁾ aan collega *Van Muiswinkel* heb ik in afwijking van de zienswijze van *Limperg* de eis van het behoud van de grootte van het nominale eigen vermogen losgelaten. Niet elke vermogensvermindering is naar mijn oordeel verlies, zulks hangt af van de omstandigheid of het resterende vermogen adequate vervanging mogelijk maakt.

Mijn collega is van ander oordeel: de handhaving van het nominale vermogen acht hij van even fundamentele betekenis voor de instandhouding van de winstbron van de bedrijfshuishouding als de instandhouding van de kapitaalsubstantie. Deze zienswijze leidt tot de categorische uitspraak, dat *elke* vermogensvermindering - door welke oorzaak ook ontstaan - als een verlies moet worden beschouwd, dat moet worden aangevuld.

De uitspraak moge categorisch zijn, ik acht deze aprioristisch en onbewezen. Het moge waar zijn dat het aanvaarden van een vermogensvermindering van invloed kan zijn op de reputatie van het bedrijf en op haar kredietwaardigheid of welke andere beleidsbeoordeling men naar voren zal willen brengen. Hier treedt het twistpunt van de beleidsoverwegingen bij de winstvaststelling naar voren dat tot onderwerp heeft gediend in de discussie tussen *Pruijt* en *De Lange*²⁴⁾.

Ik wil al hetgeen in deze discussie naar voren is gebracht hier niet opnieuw in het geding brengen, ik wil slechts aansluiten bij mijn in het bovenstaande gemaakte opmerking dat de bepaling van de periodewinst retrospectief is ingesteld, en daarmee een *ex-post* vraagstuk is waarin voor overwegingen van toekomstig beleid geen plaats is. Met *De Lange* ben ik van oordeel dat deze *ex-post* grootheid uitsluitend een weergave is (c.q. mag zijn) van de gevolgen van een in het verleden gevoerd beleid, wil zij haar functie van beoordeling van het gevoerde beleid vervullen.

Het verschil tussen *winstbepaling* en *winstbestemming* is van fundamentele betekenis en dient wel in het oog te worden gehouden. Er kunnen beleidsoverwegingen zijn welke het van belang doen zijn om het nominale vermogen te handhaven. Dat zijn dan overwegingen met betrekking tot de winstbestemming en niet - het zij nog eens ten overvloede gezegd - van winstbepaling. Wanneer wij deze scheiding niet bewust voor ogen hebben dreigt het winstbegrip nog onzekerder te worden dan nu reeds het geval is. Al met al staat mijn oordeel vast: de eis van de handhaving van de nominale eigen vermogen onder alle omstandigheden past niet in het vraagstuk van de winstbepaling.

V De bepaling van de periodewinst

Het winstbegrip

Voor een discussie als deze is het belangrijker - om een oud gezegde te citeren - te zien naar hetgeen bindt dan naar hetgeen scheidt. Indachtig dit woord wil ik met terzijdestelling van alle nuanceverschillen, zoals die hierboven naar voren kwamen, zeggen dat tussen *Van Muiswinkel* en mij op de kardinale vraag wat winst

²³⁾ M.A.B. mei 1964.

²⁴⁾ Verwezen zij naar de diërede van *B. Pruijt*, „Subjectieve schattingen en beleidselementen bij winstbepaling en winstbestemming. Het antwoord van *De Lange* vindt men onder dezelfde titel opgenomen in de Bundel M.A.B. 1924-1960, deel I blz. 330.

is, grote overeenstemming van inzicht bestaat. Indien mijn collega stelt dat winst dat gedeelte is van de vermogensaanwas, dat niet ligt onder de klem van de vervangingsverplichting²⁵⁾, dan ben ik het met deze formulering eens voorzover het de periodewinst betreft. Bij deze winst gaat het om de vaststelling van de vermogensaanwas in de betreffende periode, die voor vertering vatbaar is. Voor de transactiewinst heeft - zoals eerder gezegd - de vraag naar de verteerbaarheid geen ratio.

Tot goed begrip van zaken zij opgemerkt, dat wanneer ik over winst (tout court) spreek, daarmee de periodewinst is bedoeld. Voor deze winst²⁶⁾ stelde *Van Muiswinkel* de formule op: $Va - Vo = Ws$, waarin *Va* de totale vermogensaanwas van de periode voorstelt, *Vo* het objectief gebonden deel van die aanwas, *Ws* het subjectief te bestemmen deel van de vermogensaanwas.²⁷⁾ Mijn collega neemt aan, dat ik met de in deze formule tot uitdrukking gebrachte winstopvatting het wel eens zal zijn. Om zo positief mogelijk te zijn, wil ik daar bevestigend op antwoorden, zij het niet zonder voorbehoud. „Venenum in cauda” zo plachten de oude Romeinen te zeggen, hier vrijelijk vertaald met de moeilijkheden liggen in de staart (het slot): t.w. het tweede deel van de formule *Ws*. In zijn eerder genoemd preadvies²⁸⁾ heeft *Burgert* onomwonden zijn mening over onze discussie gegeven. Deze blijkt - zo luidt zijn oordeel - vruchtbaar te zijn geweest, de vervangingswaardetheorie schijnt ondanks aanvankelijke tegenstellingen in hoofdzaak te zijn gehandhaafd, de verschillen van inzicht zijn echter geresulteerd in het laatste deel van de vergelijking: *de subjectief te bestemmen vermogensaanwas ter waarborging van de continuïteit en daarmee van de instandhouding van de inkomensbron*.

Winstbepaling en winstbestemming

De vraag van de invloed van subjectieve schattingen en beleidselementen bij de winstbepaling, brengt ons andermaal tot het vraagstuk, dat het thema vormde van de discussie tussen *Pruijt* en *De Lange*. Wederom staan wij voor de scheiding tussen het vraagstuk van *winstbepaling* en *winstbestemming*. Om een aantal redenen acht *Pruijt* deze scheiding niet wel mogelijk, omdat zij wordt beheerst door een aantal subjectieve beleidsoverwegingen. Belangrijk is daarbij zijns inziens de wens van handhaving van de continuïteit zonder genoodzaakt te zijn nieuw vermogen van buiten af aan te trekken. Gewezen wordt ook op de wenselijkheid van het treffen van voorzieningen voor de toekomst.

Naar het inzicht van *Van Muiswinkel* is het winstbegrip gezien deze subjectieve overwegingen niet zonder meer gegeven, vandaar zijn toevoeging van „subjectief te bestemmen deel van de vermogensaanwas”. Mijn collega vindt dat ik mij m.b.t. de verteerbaarheid positiever uitlaat dan hij pleegt te doen. Ongetwijfeld is dit juist. Zulks is te verklaren, dat ik - met erkenning van de belangrijkheid van de door *Pruijt* gemaakte opmerkingen - blijf pleiten voor een scheiding van winstbepaling en winstbestemming. Daarbij sta ik dicht bij de opvatting van *De Lange* dan die van mijn oud-collega *Pruijt*. Ook naar mijn mening is de periodewinst een ex-post begrip, nl. de vaststelling van de resultaten van het bedrijf, als uitkomst

²⁵⁾ M.A.B. maart 1967, blz. 87.

²⁶⁾ Volgens mijn collega ook voor de transactiewinst (art. M.A.B. t.z.p.)

²⁷⁾ t.z.p.

²⁸⁾ Pre-advies t.a.p., blz. 185.

van het in de betreffende periode gevoerde beleid. Bij deze winstbepaling is geen plaats voor de vraag of het bedrijf bij een te verwachten stijging van de vervaningsprijs of bij een geplande expansie wel over voldoende vermogen zal beschikken of dat bij een eventuele winstuitdeling de liquiditeit zal worden geschaad.

Deze en zo vele andere vragen zijn natuurlijk voor de toekomstige beleidsbepaling hoogst belangrijk; zij zullen hun stempel zetten op het nemen van de beslissing omtrent de winstbestemming. Bij die beslissing zal moeten worden bepaald in hoeverre met het oog op het te voeren beleid uitkering van de berekende winst doelmatig moet worden geacht. Maar dit betekent niet dat deze overwegingen reeds een rol zouden spelen bij de bepaling van hetgeen voor de periode als winst kan worden aangemerkt. Door ex-ante voorzieningen²⁹⁾ in de winstbepaling op te nemen, ontnemt men aan het winstbegrip elke objectieve grondslag. Winst wordt dan tot een grootheid, waarvoor een ieder naar zijn persoonlijk inzicht en visie op het toekomstige beleid tot een andere uitkomst zal komen.

In het kader van de „subjectief te bestemmen vermogensaanwas” is het onderkennen van de scheidingslijn tussen winstbepaling en winstbestemming van wezenlijke betekenis. Een duidelijke uitspraak daaromtrent is te vinden bij *Groeneveld* in zijn referaat voor het zevende Internationale Accountantscongres. Nog veel verbreid - zo lezen wij daar³⁰⁾ - is de opvatting, dat alleen als winst die vermogensvermeerdering kan worden beschouwd, die in feite kan worden uitgekeerd. Terecht wijst genoemde schrijver er op, dat het accent dient te liggen op de *principiële* en *niet* op de *feitelijke* mogelijkheid tot uitkering. Een reeks van (ex ante) beleidsoverwegingen zullen van invloed kunnen zijn op het bedrag, dat men tot uitkering wil brengen, zoals de liquiditeitspositie, de dividendpolitiek en de reserveringspolitiek. Dit zijn alle factoren, die wel bepalend zijn voor de bestemming van de winst, maar niet voor de bepaling van de winst. Wil men oordelen over de winstbestemming, dan zal eerst moeten vaststaan, wat als winst van de betreffende periode kan worden aangemerkt.

De vaststelling van de periodewinst

De periodewinst kan langs twee wegen worden berekend. Men kan de vermogensaanwas van een periode bepalen, die verteerbaar is en als zodanig winst vormt dan wel dat deel van de vermogensaanwas vaststellen, dat niet aan de voorwaarde voldoet, dat het kan worden verteerd. Bij de laatste wijze van berekening, welke door mijn collega wordt gevolgd, blijft de winst als het wel verteerbare gedeelte van de aanwas als een residu over.

Bij beide methoden ontkomt men niet aan de noodzaak van het maken van schattingen. Men behoeft slechts te denken aan de vaststelling van de economische bruikbaarheidsduur bij de bepaling van de afschrijvingen der duurzame produktiemiddelen. Ook aan de verbijszondering van initiale kosten in de loop van de tijd, zoals bij kosten voor research, marktonderzoek, reclame; voorbeelden, die met talrijke andere kunnen worden vermeerderd. Zo blijft er - in de woordkeus van *Van Muiswinkel* - „een subjectief te bestemmen deel van de vermogensaanwas”.

²⁹⁾ Iets anders is natuurlijk het treffen van voorzieningen op grond van omstandigheden, die zich ex post reeds hebben voorgedaan.

³⁰⁾ G. L. Groeneveld, referaat Winstbepaling in de onderneming, Congresboek, Amsterdam 1957, biz. 568.

Ik wil van dit vraagstuk geen woordenspel maken door het verschil tussen een „subjectieve” en een „arbitraire” winstberekening te sterk te beklemtonen. Er is m.i. aanleiding de uitdrukking „subjectief” te betrekken op de *ex-ante* overwegingen, die op een persoonlijke, individuele visie berusten ten aanzien van het *toekomstige* beleid. Hier betreft het volkomen persoonlijke inzichten, welke geheel worden gedragen door de kijk, die men op en de verwachting, die men van de toekomst heeft en daarmee op de door het bedrijf te volgen gedragslijn, die men bij deze verwachtingen voor doelmatig houdt.

Het belang van deze prospectieve oriëntering zal geen nadere toelichting behoeven; zij is in de dynamiek van onze tijd van primordiale en vitale betekenis. Maar hoe belangrijk deze visie ook moge zijn, zij gaat buiten het vraagstuk van de winstbepaling om. Dat vraagstuk, dat het thema vormt van de onderhavige discussie, betreft de vaststelling *ex post* van de door het bedrijf in een afgesloten periode behaalde resultaten. In die berekening mogen een aantal grootheden voorkomen, die slechts door schatting kunnen worden benaderd; het arbitraire karakter van deze grootheden verschilt fundamenteel van de hiervoor bedoelde toekomstbeoordelingen en de daarop gerichte beleidsbeslissingen. De laatste zijn zuiver subjectief, terwijl aan de eerder bedoelde schattingen, zij mogen dan wel „arbitrair” zijn (dat geldt nu eenmaal voor elke schatting) wel degelijk een normoordeel ten grondslag ligt. Men zal - om een voorbeeld te geven - de afschrijvingen niet op de laatste gulden kunnen bepalen, maar men zal niettemin een op zakelijke gronden verantwoord oordeel kunnen uitspreken over de vraag of de toegepaste afschrijvingen aanvaardbaar zijn. Nogmaals: ik wil van de woorden „subjectief” en „arbitrair” geen woordenspel maken, maar er is wel degelijk aanleiding met het ten deze bestaande principiële verschil rekening te houden.

Ter afsluiting

Bovenstaande opmerkingen mogen wellicht wat signifisch aandoen, laat ons goed voor ogen houden, dat zij van grote praktische betekenis zijn. In de publicaties over de winstberekening van de laatste jaren (ik heb hier bijzonder het oog op de geschriften van de Nederlandse vakgenoten) is bij herhaling de twijfel geuit en zelfs de mogelijkheid ontkend van een winstberekening, waarvan de uitkomst als objectief juist kan worden beschouwd. Er is een neiging van het ene in het andere uiterste te vervallen. Mogelijk moeten zodanige oordelen gezien worden als een reactie op *Limperg's* categorische uitspraak: „De jaarrekening moet . . . op *ondubbelzinnige* wijze en met *juistheid* de grootte van de verteerbare vermogensaanwas doen blijken³¹⁾. Naar de inzichten van vandaag is dit een te stellige formulering. Maar extreem en eveneens te stellig vind ik de uitspraak, die men in verschillende toonaarden kan vinden, dat het bepalen van hetgeen als winst kan worden beschouwd, een zoeken is naar de steen der wijzen. Dit acht ik de overdrijving aan de andere kant.

Ik wil besluiten met een aantal uitspraken, die door de beknoptheid die ik in een artikel als dit moet betrachten, het karakter krijgen van aforismen. Met begrip

³¹⁾ Verzameld Werk, Deel VI blz. 282. Deze woorden schreef Limperg in de jaren 1942-43. Een verwijzing naar het franse gezegde: „il faut juger les écrits d'après leur date”, is ten deze wel op haar plaats.

voor de gevaren, die een dergelijke expositie met zich brengt, waag ik het er op, het volgende naar voren te brengen:

- de gedachte, welke aan de theorie van de vervangingswaarde ten grondslag ligt, moge van grote betekenis zijn voor het probleem van de winstbepaling, ik acht het een ondoelmatige vermenging dit probleem met het waardevraagstuk te identificeren. De strakke binding tussen de waardeleer en de leer van de winstbepaling, die kenmerkend is voor de opvatting van *Limperg*, heb ik reeds een aantal jaren verlaten.
- de overwegingen en beslissingen met betrekking tot het te voeren beleid, vallen buiten het vraagstuk van de periodieke winstbepaling. In mijn zienswijze is voor het element van de „imperfect foresight”, dat door wijlen *J. L. Meij* zo sterk is beklemtoond, niet of nauwelijks plaats.
- de omstandigheid, dat ik de leerstukken van waarde en winstbepaling heb „ontkoppeld”³²⁾, betekent niet, dat ik de bedrijfseconomische grondslagen voor de winstberekening zou hebben losgelaten.³³⁾
- een scherpe scheiding dient te worden gemaakt tussen de winstvaststelling van een afgesloten periode en de beleidsoverwegingen, die de winstbestemming raken.³⁴⁾
- ondanks arbitraire elementen in de jaarrekening, ben ik van oordeel dat deze haar functie, het geven van een aanvaardbaar beeld van de vermogenspositie en van de in het betrokken jaar behaalde resultaten, doelmatig zal kunnen vervullen.³⁵⁾
- hoewel ik een verklaarde voorstander ben van de leer van het gewekte vertrouwen heb ik geen behoefte aan een geclausuleerde accountantsverklaring, gelijk destijds door *Pruijt* gepropageerd en thans opnieuw door *Burgert* voorgesteld.

Met deze korte uitspraken wil ik dit artikel besluiten. Niet elk van deze punten heeft betrekking op de discussie met *Van Muiswinkel*, die het hoofdthema vormt van dit artikel. Toen diens „Schoonheidsgebreken” een aantal jaren geleden verschenen, leek het alsof er een niet of nauwelijks te overbruggen kloof tussen onze opvattingen bestond. De tussen ons gevoerde gedachtenwisseling heeft wel anders geleerd. *Van Muiswinkel* en schrijver dezes staan - ondanks enige verschilpunten, welke zijn blijven bestaan - dicht bij elkander. Gezien de grote verscheidenheid in opvattingen welke omtrent de betreffende problematiek bestaat, reken ik dit tot een winstpunt in de theorie van de winstberekening.

³²⁾ Deze woordkeus is van *Burgert* in zijn pre-advies, blz. 186.

³³⁾ Vgl. *Burgert*, Pre-advies, blz. 181.

³⁴⁾ Mogelijk heeft mijn woordkeus, dat de theorie van een vervangingswaarde een beleidstheorie is, misleidend gewerkt. Men leze echter „Kosten en kostprijs,” zesde druk blz. 22.

³⁵⁾ Vgl. H. H. J. Nordemann, *Wensen en grenzen*, openbare les 1967, blz. 16.